

A photograph of a family playing croquet in a garden. A man in a light blue shirt and dark pants is leaning over, using a mallet to hit a ball. A young boy in a camouflage jacket and white pants is also using a mallet. A woman in a black top and blue skirt stands behind them, holding a baby. Another woman in a grey and white striped cardigan stands to the left. The background shows a wooden fence and greenery.

LAPSI- JA PERHEPOLITIIKKA SUOMESSA

■ SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Esitteitä 9 (2013)

Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 9 (2013)

LAPSI- JA PERHEPOLITIikka SUOMESSA

 SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ
Helsinki 2013

Lapsi- ja perhepolitiikka Suomessa

Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 9

ISBN 978-952-00-3373-6 (nid.)

ISBN 978-952-00-3374-3 (PDF)

URN:ISBN:978-952-00-3374-3

<http://www.urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3374-3>

www.stm.fi/julkaisut

Kuvat: Tuulikki Holopainen, Plugi, Rodeo

Kustantaja: Sosiaali- ja terveysministeriö

Ulkoasu ja painatus: Juvenes Print - Suomen Yliopistopaino Oy, Tampere 2013

Sisällysluettelo

1. Suomen perhepolitiikka	6
Merkittäviä perhepoliittisia uudistuksia	8
Kunnat vastaavat palveluista	10
Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestelmä suomessa	10
Järjestöt täydentävät julkisia palveluja	10
Kela huolehtii taloudellisista etuuksista	11
2. Lapsiperheiden taloudelliset tuet	13
Äitiysavustus	13
Lapsilisä	13
Asumisen tukeminen	14
Toimeentulotuki	14
Elatustuki	15
Verotus	15
3. Perhevapaajärjestelmä	16
Äitiysvapaa ja äitiysraha	16
Vanhempainvapaa ja vanhempainraha	16
Isyysvapaa ja isyysraha	18
Hoitovapaat	18
4. Varhaiskasvatuksen vaihtoehdot	19
Päivähoito ja esiopetus	19
Yksityisen hoidon tuki	22
Lasten kotihoidon tuki	22
Osittainen hoitoraha	22
Perheille halutaan tarjota vaihtoehtoja	24
Aamu- ja iltapäivätoiminta	24
Kouluruokailu kuuluu kaikille	24
5. Lastensuojelu	27
Avohuollon tukitoimet	27
Huostaanotto ja sijaishuolto	28
6. Lapsiperheiden terveydenhuoltopalvelut	31
Äitiysneuvolat	31
Lastenneuvolat	32
Kouluterveydenhuolto	32
Lasten sairaanhoito	33
Lasten mielenterveyspalvelut	33
Kasvatus- ja perheneuvonta	33
Lasten suun terveydenhuolto	34
7. Vammaisen lapsen ja perheen palvelut	37
8. Adoptiot	39

I. Suomen perhepolitiikka

Suomalaisen perhepolitiikan tavoitteena on luoda lapsille turvallinen kasvuympäristö ja turvata vanhemmille aineelliset ja henkiset mahdollisuudet perheen perustamiseen ja lasten kasvattamiseen. Perhepolitiikan painopisteenä on viime vuosina ollut erityisesti työn ja perheen yhteensovittaminen, isyyden vahvistaminen ja lapsiperheiden toimeentulon turvaaminen.

Suomessa perhepoliittiset tukitoimet voidaan jakaa taloudelliseen tukeen, perheille tarjottaviin palveluihin ja perhevapaisiin. Perhepoliittisten tulonsiirtojen tavoitteena on taasoittaa lapsista aiheutuvia kustannuksia ja korostaa näin yhteiskunnan yhteistä vastuuta lapsista ja heidän hyvinvointinsa edellytyksistä. Eniten tukea lapsiperheet saavat lapsilisien ja päivähoidon kautta.

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) vastaa perhepolitiikan linjauksista sekä lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin ylläpitämisestä ja kehittämisestä yhdessä muiden ministeriöiden kanssa. Ministeriön vastuulla on erityisesti sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen kehittäminen sekä lapsiperheiden toimeentulon turvaaminen.

STM:n perhepolitiikassa korostuu työn ja perheen yhteensovittaminen. Tavoitteena on parantaa vanhempien mahdollisuuksia viettää aikaa lastensa kanssa, helpottaa vanhempien työssäkäyntiä ja kannustaa isiä käyttämään perhevapaita nykyistä enemmän. Perheille kohdennetuilla palveluilla tuetaan vanhempia tai muita huoltajia turvaamaan lasten hyvinvointi ja kasvatusta.

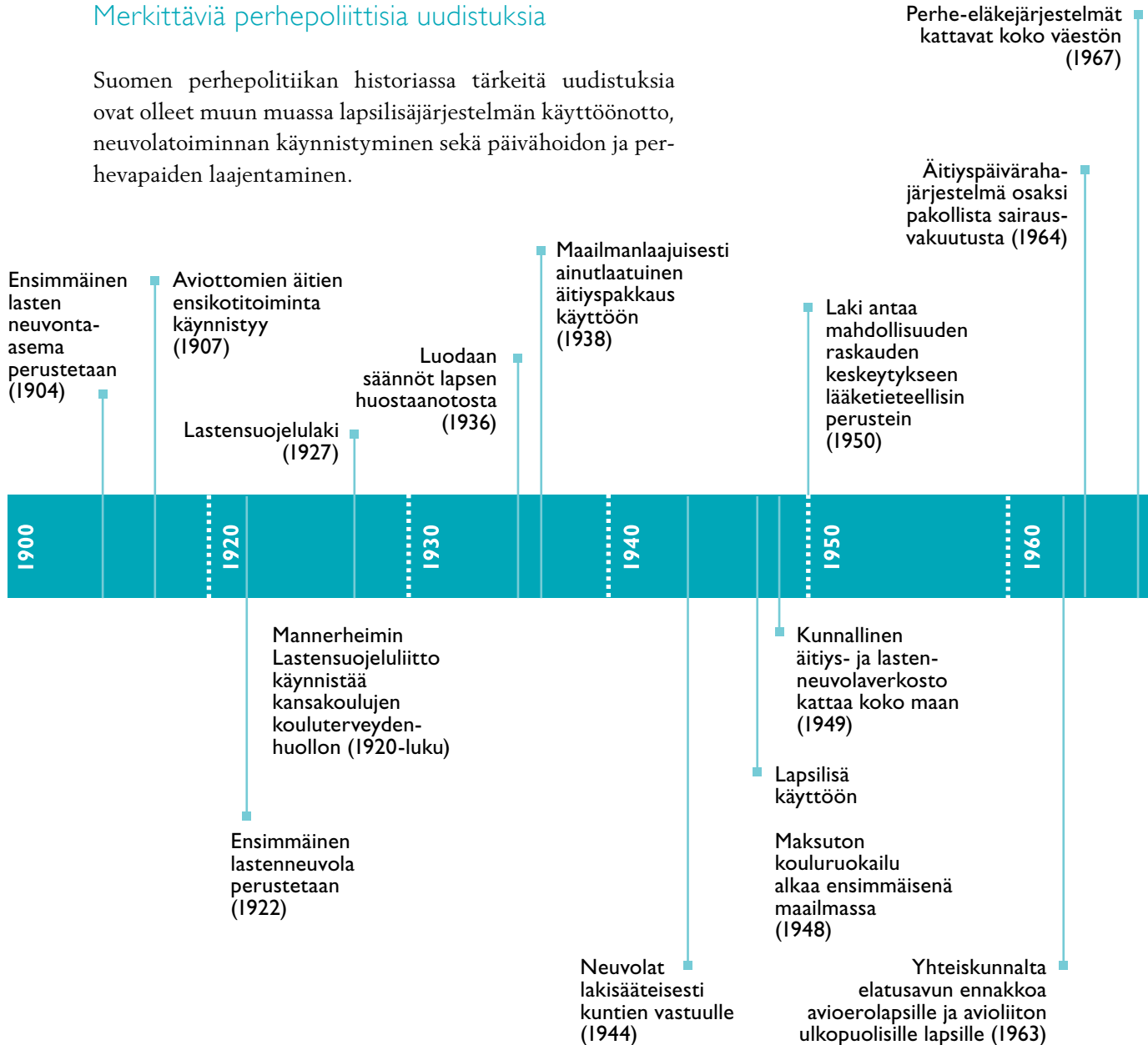
Myös asunto-, ympäristö-, koulutus- ja työllisyyspolitiikan ratkaisut vaikuttavat lapsiperheiden jokapäiväiseen elämään.

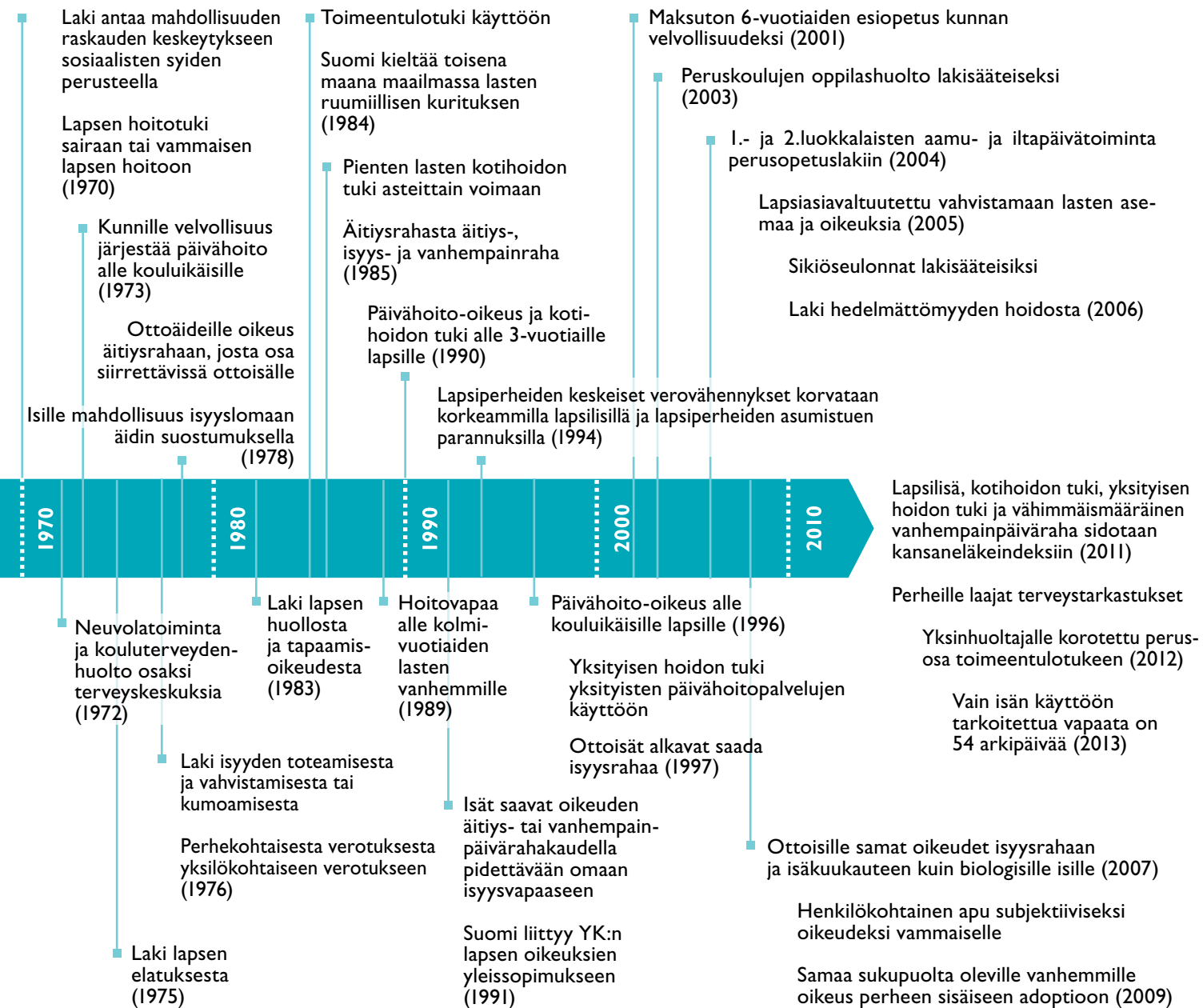
- Vuoden 2011 lopussa Suomessa oli 5,4 miljoonaa asukasta.
- Lapsiperheitä oli noin 581 000.
- Lapsiperheistä 20 prosenttia oli yksinhuoltajaperheitä.
- Kokonaishedelmällisyysluku oli 1,83.
- Lapsiperheisiin kuului noin 40 prosenttia väestöstä.
- Suomalaisen palkansaajan keskimääräinen kuukausiansio oli vuoden 2011 lopussa 3111 euroa kuukaudessa.

Merkittäviä perhepoliittisia uudistuksia

Suomen perhepolitiikan historiassa tärkeitä uudistuksia ovat olleet muun muassa lapsilisäjärjestelmän käyttöönotto, neuvolatoiminnan käynnistyminen sekä päivähoidon ja perhevapaiden laajentaminen.

Kunnat vastaavat palveluista

Suomessa kunnat vastaavat sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämisestä. Sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa voi olla kuntakohtaisia eroja. Lainsäädäntö kuitenkin määrittelee keskeiset peruspalvelut, jotka kuntien on järjestettävä. Kunnat voivat tuottaa palvelut yksin tai ne voivat muodostaa palvelujen tuottamista varten kuntayhtymiä. Palvelut rahoitetaan kunnallisveroilla ja valtion kunnille maksamilla valtionosuuksilla. Lisäksi asiakkailta voidaan kerätä asiakasmaksuja. Kunnat voivat myös ostaa palvelut esimerkiksi toiselta kunnalta tai yksityiseltä palvelujen tuottajalta.

Aluehallintovirastot ohjaavat ja valvovat sosiaali- ja terveydenhuollon toimintaa alueellaan. Kunnan asukas voi pyytää aluehallintovirastoa selvittämään, ovatko kunnan sosiaali- ja terveyspalvelut lainmukaisia. Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira) vastaa sosiaali- ja terveyspalveluiden valtakunnallisesta valvonnasta.

Sosiaali- ja terveysministeriö johtaa ja ohjaa sosiaaliturvan ja sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen kehittämistä ja toimintapolitiikkaa. Ministeriö määrittelee valtioneuvoston ja eduskunnan kanssa valtakunnalliset sosiaali- ja terveyspolitiikan suuntaviivat, valmistelee sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännön ja keskeiset uudistukset. Varhaiskasvatuksen hallinnointi siirtyi sosiaali- ja terveysministeriöstä opetus- ja kulttuuriministeriöön vuoden 2013 alussa.

Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestelmä Suomessa

Sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmän perusta on valtion tuella toteutettu kunnallinen sosiaali- ja terveydenhuolto. Julkisen sektorin ohella palveluja tuotetaan yksityisissä yrityksissä. Suomessa toimii myös laaja sosiaali- ja terveysjärjestöjen kenttä, joka tuottaa sekä maksullisia että maksuttomia palveluja.

Järjestöt täydentävät julkisia palveluja

Sosiaali- ja terveydenhuollon alueella on lukuisia vapaaehtoisjärjestöjä, jotka täydentävät julkisia palveluja omalla toiminnallaan. Perhepoliittiset ja lasten hyvinvointia edustavat järjestöt ovat lapsiperheiden etujärjestöjä esimerkiksi perheiden asemaan vaikuttavissa lainsä-

Ohjaus	Tutkimus ja kehittäminen	Luvat ja valvonta	Järjestäminen
<p>Sosiaali- ja terveysministeriö</p> <ul style="list-style-type: none"> • valmistelee lainsäädännön ja ohjaa sen toteutumista • johtaa ja ohjaa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen kehittämistä ja toimintapolitiikkaa • määrittelee sosiaali- ja terveyspolitiikan suunta- viivat, valmistelee keskeiset uudistukset ja ohjaa niiden toteuttamista ja yhteen- sovittamista • vastaa yhteyksistä poliitti- seen päätöksentekoon 	<p>STM:n hallinnonalan virastot ja laitokset vastaavat tutkimus- ja kehittämistehtävistä hallinnonalalla, mm.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Terveyden ja hyvinvoinnin laitos • Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus Fimea • Säteilyturvakeskus • Työterveyslaitos 	<p>Aluehallintovirastot ohjaavat ja valvovat kunnal- lista ja yksityistä sosiaali- ja terveydenhuoltoa toimi- aloillaan ja arvioivat kuntien peruspalveluiden saatavuutta ja laatua. Ne myöntävät toimiluvat alueen yksityisille palveluntuottajille.</p> <p>Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto Valvira ohjaa, valvoo ja hoitaa lupahallintoa sosiaali- ja terveydenhuollossa, alkoholihallinnossa ja ympäristöterveydenhuollossa.</p>	<p>Kunnat, yksityiset palvelun- tuottajat ja järjestöt Kunnat vastaavat sosiaali- ja terveydenhuollon järjestä- misestä. Ne voivat tuottaa sosiaali- ja perusterveyden- huollon palvelut yksin tai muodostaa keskenään kun- tayhtymiä. Kunta voi myös ostaa sosiaali- ja terveys- palveluja muilta kunnilta, järjestöiltä tai yksityisiltä palveluntuottajilta.</p> <p>Sairaanhoitopiirit järjestä- vät erikoissairaanhoidon. Jotkut erikoissairaanhoidon palvelut järjestetään yliopisto- sairaaloiden erityisvastuu- alueiden eli ns. miljoona- piirin pohjalta.</p>

Kuvio 1. Perhepolitiikan järjestäminen

däntökysymyksissä. Ne tarjoavat monenlaisia palveluja lapsiperheille, esimerkiksi lasten- ja kodinhoitoa, sairastuneen lapsen hoitoa ja erilaista kerhotoimintaa sekä ylläpitävät lapsille ja nuorille tarkoitettuja palveluvia puhelimia.

Kela huolehtii taloudellisista etuuksista

Kansaneläkelaitos (Kela) huolehtii Suomessa asuvien henkilöiden lakisääteisen perusturvan toimeenpanosta. Se hoitaa vanhemmille perhevapaiden ajalta maksettavat päivärahat ja muut perhe-etuudet. Etuuksia haetaan Kelasta.

2. Lapsiperheiden taloudelliset tuet

Perheet saavat yhteiskunnalta suoraa taloudellista tukea. Lapsella on oikeus riittävään elatukseen, josta vastaavat hänen vanhempansa kykyjensä mukaan. Vanhemmat ovat vastuussa lapsen elatuksesta siihen saakka, kunnes tämä täyttää 18 vuotta.

Äitiysavustus

Jokaisella Suomessa asuvalla äidillä on oikeus äitiysavustukseen, kun:

- raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää
- hän on käynyt terveystarkastuksessa neljän ensimmäisen raskauskuukauden aikana.

Myös adoptiovanhemmilla on oikeus äitiysavustukseen. Kansainväliseen ja kotimaiseen adoptioon tulee olla adoptiolautakunnan lupa. Omatoimisesti ulkomailta adoptoineet eivät saa äitiysavustusta.

Äitiysavustus haetaan Kelasta. Odottava äiti voi valita äitiysavustuksen joko rahana tai äitiyspakkauksena. Äitiysavustuspakkauksessa on vastasyntyneen lapsen tarvitsemia vaatteita ja hoitovälineitä. Pakkauksen sisältämien tuotteiden ostoarvo on korkeampi kuin rahana maksettava äitiysavustus. Äitiyspakkaus onkin äitiysrahaa suositumpi.

Lapsilisä

Lapsilisä on merkittävin lapsiperheiden ja lapsettomien perheiden kustannusten tasaaja. Sitä maksetaan valtion varoista jokaisen Suomessa asuvan alle 17-vuotiaan lapsen elatusta varten.

Lapsilisä on verotonta tuloa, eikä perheen varallisuus vaikuta sen saamiseen. Lapsilisän suuruus riippuu perheen lapsiluvusta. Yksinhuoltajille maksetaan korotettu lapsilisä, jota vanhempien yhteishuoltajuus ei estä.

Asumisen tukeminen

Lapsiperheille tarkoitettuja asumisen tukimuotoja ovat yleinen asumistuki, valtion asuntolainat ja muut korkotuet sekä asuntolainojen verotuet. Asumistuella tasoitetaan pienituloisten asumisesta aiheutuvia kustannuksia maksamalla valtion varoista osa kohtuulliseksi katsottavista asumismenoista.

Asumistuen suuruus riippuu mm. perheen koosta, tuloista, asumismenoista ja asunnon koosta. Asumistukea haetaan Kelalta.

Toimeentulotuki

Toimeentulotuki on taloudellinen tuki, joka turvaa viimesijaisena ratkaisuna perheen toimeentuloa ja edistää itsenäistä selviytymistä. Kunta maksaa toimeentulotukea, jos perheellä ei ole tuloja tai ne eivät kata jokapäiväisiä välttämättömiä menoja.

Toimeentulotuen tarkoituksena on kattaa tukea tarvitsevan riittävä perustoimeentulo. Toimeentulotuki myönnetään tukeen oikeuttavien menojen sekä tulojen ja varojen erotuksen perusteella. Tukeen oikeuttavia menoja ovat mm. ravinto- ja vaatemeno, tarpeelliset asumismenot, terveydenhuoltomenot sekä harrastustoiminta. Erityismenoihin myönnetään täydentävää toimeentulotukea.

Ehkäisevän toimeentulotuen tarkoituksena on edistää sosiaalista turvallisuutta ja oma-toimista suoriutumista. Lisäksi sillä ehkäistään syrjäytymistä ja pitkäaikaista riippuvuutta toimeentulotuesta.

Elatustuki

Elatustuki turvaa lapsen elatusta sellaisissa tilanteissa, joissa Suomessa asuva alle 18-vuotias lapsi ei saa riittävää elatusta molemmilta vanhemmiltaan. Elatustuen maksaa Kela. Elatustukea maksetaan yhteiskunnan varoista lapselle, kun:

- elatusvelvollinen vanhempi on laiminlyönyt elatusavun maksamisen
- elatusvelvollinen ei pysty maksamaan elatusapua
- elatusapu on määrätty pienemmäksi kuin elatustuki
- lapselle ei ole voitu vahvistaa isää
- lapsi on adoptoitu ilman kumppania

Kun elatustuki on myönnetty elatusavun suorittamisen laiminlyönnin perusteella, Kela huolehtii eräntyneiden elatusapumaksujen perimisestä elatusvelvolliselta. Elatustuki voidaan myöntää, kun vanhemmilla on kunnan sosiaalihuollon vahvistama elatussopimus tai tuomioistuimen päätös elatusavusta.

Verotus

Suomessa siirryttiin perhekohtaisesta verotuksesta yksilökohtaiseen verotukseen vuonna 1976. Erillisverotukseen siirtyminen ja perhekohtaisista verovähennyksistä luopuminen on yksinkertaistanut ja selkeyttänyt verotusta sekä lisännyt naimisissa olevien naisten ansiotyössä käyntiä.

3. Perhevapaajärjestelmä

Perhevapaat antavat vanhemmille mahdollisuuden hoitaa lapsensa itse erilaisissa elämäntilanteissa. Vanhempainvapaa ja hoitovapaa antavat molemmille vanhemmille tasavertaiset mahdollisuudet hoitaa lapsiaan. Raskauden, synnytyksen tai lastenhoidon perusteella äiti ja isä voivat pitää äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaata. Vapaiden ajalta maksetaan äitiys-, isyys- ja vanhempainrahaa, joka määräytyy työtulojen perusteella. Jos tuloja ei ole, päiväraha maksetaan vähimmäispäivärahana.

Äitiysvapaa ja äitiysraha

Odottava äiti voi jäädä äitiysvapaalle aikaisintaan 50 ja viimeistään 30 arkipäivää ennen laskeutua synnytysaikaan. Äitiysvapaan pituus on 105 arkipäivää.

Vaarallista työtä tekevä odottava äiti saa erityisäitiysvapaata ja erityisäitiysrahaa, jos työnantaja ei voi osoittaa hänelle muuta työtä. Tarvittaessa erityisäitiysvapaata voi saada siihen asti, kun oikeus äitiysvapaaseen alkaa. Vaaralliseksi työksi voidaan katsoa esimerkiksi työ, jossa voi altistua kemikaaleille, säteilylle tai tarttuvalle taudille, jotka vaarantavat äidin tai sikiön terveyden.

Vanhempainvapaa ja vanhempainraha

Vanhempainrahakausi antaa joko äidille tai isälle mahdollisuuden hoitaa lasta kotona. Äitiysvapaan jälkeen joko isä tai äiti voi jäädä vanhempainvapaalle. Vanhemmat voivat myös jakaa vanhempainvapaan.

Vapaan pituus on 158 arkipäivää välittömästi äitiysvapaan jälkeen, ja sitä jatketaan 60 arkipäivällä lasta kohden, jos lapsia syntyy enemmän kuin yksi. Isät käyttävät toistaiseksi vähän oikeuttaan vanhempainvapaaseen.

Isyysvapaa ja isyysraha

Vuoden 2013 alusta voimaan tulleen lainmuutoksen mukaan isä voi jäädä lapsen syntymän jälkeen isyysvapaalle enintään 18 arkipäiväksi samanaikaisesti äidin kanssa. Isän isyysvapaan pituus on yhteensä enintään 54 arkipäivää, joista loput 36 arkipäivää tulee pitää eriaikaisesti äidin kanssa. Isyysvapaa ei enää vähennä vanhempien jaettavissa olevaa vanhempainvapaata.

Isä voi myös pitää koko 54 arkipäivän pituisen isyysvapaan eri aikaan kuin äiti on äitiys- tai vanhempainvapaalla. Molemmissa tapauksissa vapaa tulee pitää ennen kuin lapsi täyttää kaksi vuotta. Isyysvapaata ei voi siirtää toiselle vanhemmalle.

Nykyinen isyysvapaa on korvannut äitiys- ja vanhempainrahakaudella pidetyn isyysvapaan sekä vanhempainvapaan päättyessä tai sen jälkeen pidetyn isäkuukauden. Myös isyysvapaa ja isäkuukausi ovat olleet yhteensä enintään 54 arkipäivää. Vuonna 2011 noin kolme neljäsosaa isistä piti isyysvapaata yhtä aikaa äidin kanssa.

Hoitovapaat

Pienen lapsen vanhemmilla on oikeus saada työstä palkatonta hoitovapaata, kunnes lapsi täyttää kolme vuotta. Vapaan voi ottaa joko isä tai äiti, mutta molemmat vanhemmat eivät voi olla samanaikaisesti hoitovapaalla. Hoitovapaan päätyttyä työntekijällä on oikeus palata aikaisempaan työhönsä tai muuhun siihen verrattavaan työhön. Hoitovapaan ajalta maksetaan kotihoidon tukea.

Vanhemmalla on oikeus työajan palkattomaan lyhennykseen eli ns. osittaiseen hoitovapaaseen. Sitä voi käyttää lapsen toisen lukuvuoden loppuun asti ja pidennetyn oppivelvollisuuden piirissä olevien lasten kolmannen lukuvuoden loppuun saakka. Työnantaja ja työntekijä sopivat osittaisesta hoitovapaasta ja sen yksityiskohtaisista järjestelyistä haluumallaan tavalla.

Molemmat vanhemmat eivät voi samanaikaisesti käyttää osittaista hoitovapaata. Vähennetyt työtunnit ovat palkattomia, mutta perhe voi hakea vapaan ajalta tukea osittaisena hoitorahana. Oikeus hoitovapaaseen on kuitenkin pidempi kuin aika, jolta Kela maksaa tukea.

Alle kymmenvuotiaan lapsen vanhemmilla on oikeus lapsen sairastuessa saada tilapäistä hoitovapaata neljä työpäivää lapsen hoidon järjestämistä varten yhtä sairausjaksoa kohti. Vapaan saaminen edellyttää, että joko molemmat vanhemmat tai ainoa vanhempi ovat ansio-työssä. Työnantajan ei tarvitse maksaa vapaan ajalta palkkaa ellei toisin ole sovittu.

4. Varhaiskasvatuksen vaihtoehdot

Lapsiperheiden käytettävissä on erilaisia vaihtoehtoja pienten lasten hoidon järjestämiseksi. Naisten aktiivinen osallistuminen työelämään on edellyttänyt pienten lasten hoitoon ja vanhempien työsuhdeturvaan liittyvän lainsäädännön, palveluiden ja tukien kehittämistä.

Vanhempainvapaakauden jälkeen perheillä on kolme erilaista yhteiskunnan tukemaa vaihtoehtoa järjestää lapsen hoito, kunnes lapsi tavallisimmin 7-vuotiaana aloittaa koulunkäynnin. Vaihtoehtoja ovat:

- lapsi voi mennä kunnan järjestämään päivähoitoon joko päiväkotiin tai perhepäivähoitoon
- perhe voi valita yksityisen hoitajan tai päiväkodin ja hakea yksityisen hoidon tukea
- alle 3-vuotiaan lapsen vanhemmista jompikumpi voi hoitaa lasta ja saada koti-hoidon tukea.

Päivähoito ja esiopetus

Kunnat vastaavat lasten varhaiskasvatuspalveluiden järjestämisestä, niiden laadusta ja valvonnasta. Jokaisella alle kouluikäisen lapsen vanhemmalla on oikeus saada lapselleen kunnan järjestämä päivähoitopaikka riippumatta vanhempien varallisuudesta tai siitä, käyvätkö he töissä. Kunnan on järjestettävä kiireellisissä tapauksissa päivähoitopaikka kahden viikon sisällä hakemuksesta, mikäli hoidon tarpeen ajankohta ei ole ollut perheessä ennakoitavissa (työllistyminen, opinnot tai koulutus).

Päivähoidossa yhdistyvät hoito, kasvatusta ja opetus (ns. educare-malli). Varhaiskasvatusta ohjaavat valtakunnalliset varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Kunnan on tarjottava päivähoitoa lapsen äidinkielellä, suomeksi, ruotsiksi tai saameksi. Päivähoidossa tuetaan perheitä kasvatustehtävässä ja otetaan huomioon perheiden eri kieli- ja kulttuuritaustat.

Kunnat järjestävät päivähoitoa päiväkodeissa ja perhepäivähoidossa hoitajan kotona tai ryhmäperhepäivähoitona. Lisäksi monet kunnat järjestävät avoimia varhaiskasvatuspalveluita

esimerkiksi leikkipuistoissa ja avoimissa päiväkodeissa. Myös seurakunnat ja järjestöt tarjoavat avointa varhaiskasvatusta.

Päivähoidossa on koulutettu henkilöstö. Lastentarhanopettajan kelpoisuuden voi saada yliopistossa tai ammattikorkeakoulussa. Päiväkodin henkilöstöllä on oltava vähintään toisen asteen soveltuva sosiaali- ja terveysalan perustutkinto (ISCED 3). Joka kolmannella päiväkodin henkilöstöstä on oltava lastentarhanopettajan kelpoisuus eli alempi korkeakoulututkinto (ISCED 5). Perhepäivähoitajan kelpoisuusvaatimuksena on perhepäivähoitajan ammattitutkinto tai muu soveltuva koulutus.

Päiväkodissa yhtä lastenhoitajaa tai lastentarhanopettajaa kohden saa olla neljä alle 3-vuotiasta lasta tai seitsemän yli 3-vuotiasta. Perhepäivähoitajalla voi olla kokopäivähoi-
dossa enintään neljä lasta hoitajan omat alle kouluikäiset lapset mukaan lukien sekä yksi esiopetuksessa tai koulussa oleva lapsi osapäivähoi-
dossa. Vuorotyössä käyvien vanhempien lapsia varten kunnat järjestävät ilta-, yö- ja viikonloppuhoitoa.

Päivähoidossa lapsi saa terveelliset ja riittävät ateriat hoitopäivän aikana. Ruokailu on osa lasten perushoitoa, kasvatusta ja opetusta.

Kunta perii päivähoi-
dosta maksua perheen koon ja tulojen mukaan. Perheen seuraavilta lapsilta maksut ovat pienemmät kuin ensimmäiseltä. Pienituloisimmilta perheiltä maksua ei peritä lainkaan. Asiakasmaksuilla katetaan noin 14 prosenttia päivähoi-
dion kokonaiskustannuksista.

Perheillä on oikeus lapsen maksuttomaan esiopetukseen vuoden ajalta ennen perusopetuksen alkua. Esiopetukseen osallistuminen on lapsille vapaaehtoista, mutta lähes kaikki 6-vuotiaat osallistuvat. Esiopetuksen lisäksi päivähoitoa tarvitsee noin 70 prosenttia ikäluokasta. Opetuksessa käytetään paikallisia opetussuunnitelmia, jotka laaditaan valtakunnallisen esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden pohjalta.

Yksityisen hoidon tuki

Kunnan järjestämän päivähoidon vaihtoehtona perhe voi hakea Kelasta yksityisen hoidon tukea alle kouluikäisen lapsen hoidon järjestämiseksi. Tukea voidaan maksaa vanhempainrahakauden päättymisen jälkeen lapsen kouluikään saakka. Hoidontuottaja voi olla joko yksityinen päiväkotikoti, ryhmäperhepäivähoidon yksikkö tai yksityinen hoitaja.

Yksityisen hoidon tuki muodostuu hoitorahasta sekä hoitolisästä, jonka saaminen riippuu perheen koosta ja tuloista. Osa kunnista maksaa kunnallista lisää. Lisän suuruudesta ja myöntämisperusteista päättää kunta. Yksityisen hoidon tuki maksetaan suoraan hoidontuottajalle ja on tälle verotettavaa tuloa.

Lasten kotihoidon tuki

Kotihoidon tukea voi hakea perhe, jonka alle 3-vuotias lapsi ei ole kunnan järjestämässä päivähoidossa. Kotihoidon tukea maksetaan myös perheen muista alle kouluikäisistä lapsista.

Lasten kotihoidon tuki voidaan myöntää vanhempainrahakauden päättyttyä, ja sitä voidaan maksaa, kunnes perheen nuorin lapsi täyttää kolme vuotta tai siirtyy päivähoitoon. Lasten kotihoidon tukeen kuuluu hoitoraha, joka maksetaan erikseen jokaisesta tukeen oikeuttavasta lapsesta. Hoitorahan lisäksi voidaan perheen koosta ja tuloista riippuen maksaa hoitolisää. Lasten kotihoidon tuki on verotettavaa tuloa.

Osa kunnista maksaa kunnallista lisää. Kunta voi vapaasti päättää lisän suuruudesta ja määräytymisperusteista.

Osittainen hoitoraha

Perhe voi saada myös osittaista hoitorahaa, kun vanhempi tekee lyhyempää työaikaan lapsen hoidon vuoksi.

Osittaista hoitorahaa maksetaan alle 3-vuotiaan lapsen sekä lapsen ensimmäisen ja toisen kouluvuoden ajan työssä käyvälle vanhemmalle. Osittaista hoitorahaa maksetaan vain yhdestä lapsesta, vaikka kotitaloudessa olisikin samanaikaisesti useampia lapsia.

Perheille halutaan tarjota vaihtoehtoja

Useimmat perheet käyttävät ennen lasten kouluikään tuloa kaikkia yhteiskunnan tukemia hoitomuotoja. Aluksi vanhemmat hoitavat lapsiaan kotona vanhempainrahan turvin, min­kä jälkeen perheet usein käyttävät vielä kotihoidon tukea. Tämän jälkeen lapsia hoidetaan useimmiten kunnan järjestämässä päiväkodissa tai perhepäivähoidossa. Perhe voi myös käyttää yksityisiä palveluja ja saada yksityisen hoidon tukea.

Suomessa on noin 422 000 alle kouluikäistä lasta, joista noin puolet käyttää kunnan päivähoitopalveluja. Päivähoitoon osallistuminen lisääntyy lapsen iän myötä. Noin neljä prosenttia kaikista päivä­hoidossa olevista lapsista on yksityisessä päivä­hoidossa.

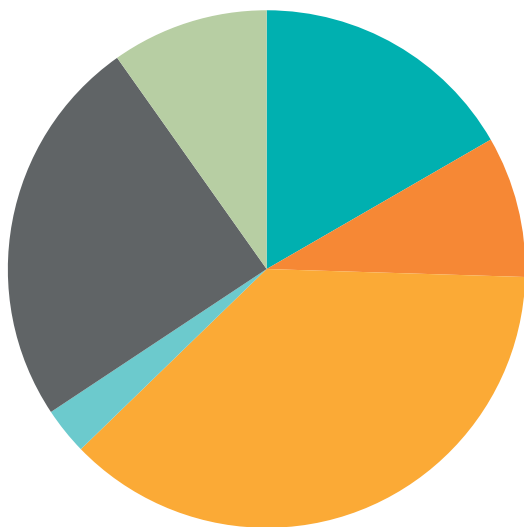
Aamu- ja iltapäivätoiminta

Kunta voi järjestää perusopetuslain mukaista aamu- ja iltapäivätoimintaa ensimmäisen ja toisen vuosiluokan oppilaille sekä erityistä tukea tarvitseville oppilaille.

Toiminta tukee koulun ja kodin kasvatustyötä sekä tarjoaa lapselle turvallisen toimintaympäristön. Kunta voi järjestää aamu- ja iltapäivätoimintaa itse, yhdessä muiden kuntien kanssa tai se voi hankkia palvelut esimerkiksi eri järjestöiltä tai yhteisöiltä. Kunnilla ei kuitenkaan ole velvollisuutta tarjota toimintaa. Kunnat voivat veloittaa toiminnasta kohtuullisen asiakasmaksun. Aamu- ja iltapäivätoiminta on perheille vapaaehtoista.

Kouluruokailu kuuluu kaikille

Peruskouluissa, lukioissa ja ammatillisissa oppilaitoksissa tarjotaan kaikille oppilaille joka päivä maksuton ja terveellinen ateria. Suositusten mukaan kouluaterian on tuettava kodin ruokailua ja sen tulisi kattaa yksi kolmasosa oppilaan päivittäisestä ravinnontarpeesta. Maksuton kouluruokailu alkoi Suomessa vuonna 1948.

Osuudet ikäluokasta, 0-2-v.	2011
■ Kunnallinen päiväkotito	17 %
■ Kunnallinen perhepäivähoito	9 %
■ Kotihoidon tuki	38 %
■ Yksityisen hoidon tuki	3 %
■ Vanhempainpäiväraha	25 %
■ Muu	10 %

Kuvio 2. Alle 3-vuotiaiden lasten hoitojärjestelyt vuonna 2011

Osuudet ikäluokasta, 3-6-v.	2011
■ Kunnallinen päiväkotito	57 %
■ Kunnallinen perhepäivähoito	10 %
■ Kotihoidon tuki	11 %
■ Yksityisen hoidon tuki	5 %
■ Muu	16 %

Kuvio 3. 3-6-vuotiaiden lasten hoitojärjestelyt vuonna 2011

5. Lastensuojelu

Yhteiskunnan lapsiperheille tarjoamat palvelut ja taloudellinen tuki auttavat perheitä kasvatus-tehtävässä. Äitiys- ja lastenneuvolat, päivähoito, psykososiaalinen oppilas- ja opiskelijahuolto, koulu- ja opiskeluterveydenhuolto sekä nuorisotyö ehkäisevät lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun tarvetta. Usein niiden henkilöstö havaitsee ensimmäisenä asiakkaiden ongelmatilanteet.

Avohuollon tukitoimet

Kunnan on järjestettävä perheille tarpeen mukaan riittävästi taloudellista tukea ja korjattava asunto-oloihin liittyvät puutteet. Kunnan sosiaaliviranomaiset tukevat perhettä ja lasta tai nuorta lastensuojelun avohuollon tukitoimin, jos kasvuolot vaarantavat lapsen tai nuoren terveyttä ja kehitystä. Lastensuojelun avohuollon tukitoimia tarvitaan myös silloin, jos lapsi tai nuori itse vaarantaa käyttäytymisellään terveyttään tai kehitystään. Muihin lastensuojelutoimiin ryhdytään vasta, jos tilanne ei näin korjaannu.

Lastensuojelun avohuollon tukitoimet räätälöidään yksilöllisesti lapsen ja perheen tarpeiden ja tilanteen mukaan. Perhe voi saada tukihenkilön tai tukiperheen. Lapsi voidaan sijoittaa lyhytaikaisesti perheeseen tai laitokseen ilman huostaanottoa, jos tilanteen arvioidaan korjaantuvan lyhyen ajan kuluessa.

Myös koko perhe voi saada kuntoutusta esimerkiksi päihdehuollon laitoksessa. Muita tukitoimia ovat esimerkiksi:

- kasvatus- ja perheneuvonta
- kotipalvelu ja päivähoito
- terapiapalvelut
- lapsen tukeminen koulunkäynnissä ja harrastuksissa
- lapsen tukeminen ammatin ja asunnon hankkimisessa.

Avohuollon tukitoimet edellyttävät huoltajien ja 12 vuotta täyttäneen lapsen suostumusta.

Huostaanotto ja sijaishuolto

Lapsen huostaanottoon ja sijaishuoltoon turvaudutaan vain, jos kodin olosuhteet tai lapsen oma käyttäytyminen vaarantavat vakavasti lapsen terveyttä tai kehitystä, eivätkä avohuollon toimenpiteet riitä. Lisäksi edellytetään, että huostaanotto ja sijaishuoltoon sijoittaminen ovat lapsen edun mukaisia ratkaisuja. Myös huostaan otetun lapsen vanhempia tuetaan sijaishuollon aikana. Huostaanotto voi olla suostumukseen perustuva tai kunnan sosiaalilautakunta voi toteuttaa sen tahdonvastaisesti. Myös lapsen kiireellinen sijoittaminen on mahdollinen.

Lasta ja hänen läheisiään on kuultava huostaanottoa valmisteltaessa. Jos 12 vuotta täyttänyt lapsi tai hänen huoltajansa vastustavat huostaanottoa, hallinto-oikeus ratkaisee asian. Huostaanottopäätöksestä voi valittaa hallinto-oikeuteen ja edelleen korkeimpaan hallinto-oikeuteen.

Huostaanotto päättyy viimeistään nuoren täytettyä 18 vuotta. Se pitää lakkauttaa heti, kun huostaanoton syyt ovat poistuneet, jos ratkaisu ei ole vastoin lapsen etua. Kunnan sosiaalilautakunnalla on velvollisuus tukea jälkihuoltona lasta ja nuorta huostaanoton päätyttyä, kunnes nuori täyttää 21 vuotta.

6. Lapsiperheiden terveydenhuoltopalvelut

Terveyskeskukset järjestävät äitiys- ja lastenneuvola- sekä kouluterveydenhuollon palveluita. Palvelut ovat kuntalaisille tarkoitettuja lähi- ja peruspalveluita, jotka ovat käyttäjilleen vapaaehtoisia ja maksuttomia. Miltei kaikki lapset ja perheet käyttävät niitä. Palveluissa noudatetaan vaihtelovollisuutta.

Tavoitteena on seurata ja edistää lasten, nuorten ja perheiden terveyttä ja hyvinvointia. Tehtävänä on myös tunnistaa tuen tarpeet mahdollisimman varhain ja järjestää tarvittavaa tukea sekä ohjata tutkimuksiin ja hoitoon. Yksilöllisellä terveysneuvonnalla tuetaan lasten ja nuorten psykososiaalista hyvinvointia, vanhemmuutta ja koko perheen terveellisiä elintapoja.

Äitiysneuvolat

Lähes kaikki odottavat äidit käyvät äitiysneuvolan terveystarkastuksessa raskauden neljän ensimmäisen kuukauden aikana. Useimmat isät tulevat mukaan neuvolaan. Neuvolassa terveydenhoitaja seuraa säännöllisin välein äidin vointia, sikiön kehitystä ja koko perheen hyvinvointia. Lisäkäyntejä järjestetään tarpeen mukaan.

Laajassa terveystarkastuksessa keskustellaan molempien vanhempien kanssa perheen elämäntilanteesta, vanhempien voinnista ja vanhemmuuteen valmistautumisesta. Äitiysneuvolat järjestävät ainakin ensimmäistä lasta odottaville perheille perhevalmennusta. Siihen sisältyy synnytysvalmennusta, johon myös isät osallistuvat.

Neuvolat toimivat kiinteässä yhteistyössä synnytys sairaaloiden ja äitiyspoliklinikoiden kanssa. Yli 99 prosenttia äideistä synnyttää sairaalassa.

Lastenneuvolat

Synnytyksen jälkeen äitiysneuvolan terveydenhoitaja tai kätilö käy kotikäynnillä. Ensimmäisen ikävuoden aikana lapsen ja vanhempien hyvinvointia seurataan neuvolakäynneillä vähintään yhdeksän kertaa. Sen jälkeen terveystarkastuksia järjestetään puolen vuoden ja vuoden välein, yhteensä vähintään kuusi kertaa.

Terveystarkastuksista kolme on laajoja. Niihin kutsutaan mukaan molemmat vanhemmat. Niissä terveydenhoitaja ja lääkäri keskustelevat lapsen terveydestä, koko perheen hyvinvoinnista ja elämäntilanteesta sekä vanhemmuudesta ja terveystottumuksista.

Neuvolan terveystarkastuksissa seurataan ja edistetään lapsen fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista kehitystä, terveyttä sekä vanhempien jaksamista ja voimavaroja. Tarvittaessa lapsi ja perhe kutsutaan lisäkäynnille, jossa heille tarjotaan muiden erityisasiantuntijoiden tukea. Perhe voidaan myös ohjata tutkimuksiin ja hoitoon muihin palveluihin. Neuvolassa lapsi saa rokotusohjelman mukaiset rokotukset.

Kouluterveydenhuolto

Aloittaessaan koulunkäynnin lapsi siirtyy kouluterveydenhuollon piiriin. Lapsi tapaa kouluterveydenhoitajan vuosittain terveystarkastuksissa. Ensimmäisen, viidennen ja kahdeksannen luokan oppilaille toteutetaan laajat terveystarkastukset, joihin kutsutaan aina molemmat vanhemmat. Vanhemmille tiedotetaan kaikista vuosittaisista terveystarkastuksista, joihin he voivat halutessaan osallistua.

Terveysneuvonnalla tuetaan ja edistetään lapsen mielenterveyttä, itsenäistymistä, terveellisiä elämäntapoja ja hyvää fyysistä toimintakykyä. Koulukiusaamisen ehkäiseminen on tärkeä osa kouluterveydenhuoltoa. Vanhempia tuetaan lapsen hoidossa ja kasvatuksessa.

Kouluterveydenhuollossa jatketaan neuvolassa aloitettua rokotusohjelmaa. Kouluterveydenhuoltoon kuuluu kouluympäristön terveellisyys- ja turvallisuuden seuranta, kouluhygieenisuuden edistäminen sekä suun terveydenhuolto. Lisäksi kouluterveydenhuollossa tuetaan pitkäaikaisesti sairaan lapsen omahoitoa.

Kouluterveydenhuolto on osa koulun oppilashuoltoa, johon kuuluvat myös koulukuraattorin ja koulupsykologin palvelut. Kouluterveydenhuollon jälkeen siirrytään opiskeluterveydenhuollon piiriin.

Lasten sairaanhoito

Lapsen sairaudet tutkitaan ja hoidetaan terveyskeskuksessa lääkärin vastaanotolla. Tarvittaessa lapsi lähetetään erikoissairaanhoidon tutkimuksiin ja hoitoon. Erikoissairaanhoidossa lapsia hoitavat lastentautien, lastenneurologian, lastenkirurgian ja lastenpsykiatrian poliklinikat ja osastot. Lasten sairaanhoidossa tehdään yhteistyötä lapsen, perheen ja eri toimijoiden välillä.

Alle 18-vuotiaiden käynnit terveyskeskuslääkärin vastaanotolla ovat maksuttomia. Lisäksi seitsemän vuorokautta ylittävä vuodeosastohoito on heille maksutonta.

Terveyskeskusten lisäksi erityisesti suurissa kaupungeissa on myös yksityisiä terveystalouksia. Sairausvakuutuslain perusteella maksetaan korvausta sairaanhoidon kuluista (lääkärin-palkkiot, tutkimus- ja hoitokulut, lääkkeet ja matkat) sekä hammashoidon kuluista kaikille Suomessa asuville henkilöille.

Lasten mielenterveyspalvelut

Perusterveydenhuollon lasten mielenterveystyö toteutuu lastenneuvoloissa ja kouluterveydenhuollossa yhteistyössä terveyskeskuspsykologien kanssa. Laajoissa terveystarkastuksissa huomioidaan kokonaisvaltaisesti myös lapsen ja perheen mielenterveyteen liittyvät seikat ja mahdolliset huolen aiheet.

Kunnissa toimivat kasvatus- ja perheneuvolat tarjoavat lasten mielenterveystyön erityistason palveluita. Lasten mielenterveystyötä tehdään yhteistyössä lastensuojelun avohuollon tukitoimien, varhaiskasvatuspalvelujen, koulun sekä ja oppilas- ja opiskelijahuollon kanssa.

Lastenpsykiatriset tutkimukset, hoito ja kuntoutus toteutuvat sairaaloiden lastenpsykiatrian klinikoilla. Hoitoon pääsyä turvaavat hoitotakuusäädökset.

Kasvatus- ja perheneuvonta

Kasvatus- ja perheneuvonnalla tarkoitetaan asiantuntija-avun antamista kasvatus- ja perheasioissa. Sosiaalisella, psykologisella ja lääketieteellisellä tutkimuksella sekä hoidolla pyritään edistämään lapsen myönteistä kehitystä. Kasvatus- ja perheneuvontaa annetaan kasvatus- ja perheneuvoloissa.

Neuvonnan tavoitteena on luoda edellytykset lasten turvallisille kasvuoloille ja lisätä perheiden toimintakykyä ja psykososiaalista hyvinvointia. Kasvatus- ja perheneuvontaan hakeudutaan esimerkiksi lasten, perheen tai parisuhteen ongelmien takia. Muita syitä voivat olla perheasioiden sovittelu ja lausuntopyynnöt. Palvelu on perheille maksutonta.

Lasten suun terveydenhuolto

Suun terveystarkastuksia järjestetään määräajoin koko ikäluokalle. Terveystarkastukseen voi mennä myös muulloin oman tarpeen mukaan. Tarkastuksissa käydään läpi suun terveydentila, mahdolliset muutokset ja hoidon tarve. Tarvittaessa tehdään henkilökohtainen terveys-suunnitelma.

Kun perhe odottaa ensimmäistä lasta, terveystarkastuksessa annetaan neuvoja koko perheen suun terveydenhoitoon. Tarkastuksessa arvioidaan perheenjäsenten suun terveydentila ja hoidon tarve.

Alle kouluikäiset käyvät suuhygienistin tai hammashoitajan ja tarpeen mukaan hammaslääkärin määräaikaistarkastuksissa. Oppilaiden suun määräaikaistarkastukset kuuluvat kouluterveydenhuoltoon. Niitä tekevät hammaslääkärit, suuhygienistit ja täydennyskoulutetut hammashoitajat. Tarvittaessa lapsille tehdään myös muita suun tutkimuksia, kuten arvioidaan oikomishoidon tarvetta. Alle 18-vuotiaiden suun terveydenhuollon käynnit ovat maksuttomia.

7. Vammaisen lapsen ja perheen palvelut

Vammaisille lapsille ja heidän perheilleen tarjotaan erityispalveluja ja tukitoimia, jos yleisen lainsäädännön mukaiset palvelut ja tukitoimet eivät ole vammaisen lapsen ja hänen perheensä tarpeisiin nähden sopivia ja riittäviä. Tällaisia erityispalveluita ovat esimerkiksi kuljetuspalvelut ja henkilökohtainen avustaja. Vamman vuoksi tarvittavat apuvälineet järjestää joko terveydenhuolto, Kela tai opetustoimi perusopetukseen kuuluvina. Sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöt tukevat vammaisen lapsen vanhempia ja antavat heille tietoa.

Lastenneuvolassa lapsen kehitystä seurataan säännöllisesti ja kehitysviivästymät pyritään toteamaan mahdollisimman nopeasti. Tarvittaessa lapsi ohjataan jatkotutkimuksiin. Vammaisen lapsen ja perheen lääkinällinen, kasvatuksellinen ja sosiaalinen kuntoutus aloitetaan heti, kun vamma, sairaus tai kehitysviivästymä on todettu.

Vaikeavammaisilla lapsilla on oikeus Kelan järjestämään lääkinälliseen kuntoutukseen. Kunnat, Kela ja monet järjestöt järjestävät sopeutumisvalmennuskursseja vammaisille lapsille ja heidän perheilleen. Viranomaiset laativat yhdessä vanhempien kanssa palvelusuunnitelman, johon kirjataan kaikki lapsen tarvitsemat palvelut ja tukitoimet ja joka toimii pohjana päätöksenteolle. Lapselle nimetään vastuuhenkilö, joka toimii yhteyshenkilönä perheen ja eri viranomaisten välillä.

Kunnan järjestämässä päivähoitossa vammaisen lapsi sijoitetaan ensisijaisesti samaan ryhmään muiden lasten kanssa, ja hänelle järjestetään riittävät, tarvetta vastaavat tukitoimet. Tarvittaessa hoito voidaan järjestää myös erityisryhmässä. Perhe maksaa vammaisen lapsen päivähoitosta normaalin, perheen koosta ja tuloista riippuvan hoitomaksun. Vamman vuoksi tarvittavat erityispalvelut, kuten lapsen avustaja päivähoitossa sekä kuntoutus- ja apuvälineet ovat maksuttomia.

Sairas tai vammaisen lapsi voi saada Kelalta vammaisetuuksia, joista tärkeimmät ovat alle 16-vuotiaan vammaistuki ja erityishoitoraha. Oikeus vammaistukeen syntyy, jos lapsen hoito, huolenpito ja kuntoutus aiheuttavat vähintään puolen vuoden ajan enemmän erityistä raskautta kuin samanikäisen terveen lapsen hoito. Erityishoitoraha korvaa vanhempien ansionmenetystä siltä ajalta, jonka he hoitavat lastaan tai käyttävät häntä sairaalassa tai poliklinikalla.

Vammaisjärjestöt ja kunnan sosiaaliamies auttavat ja tukevat vammaista lasta ja hänen perhettään oikeuksien valvonnassa ja tarpeellisiin tukitoimiin ja palveluihin liittyvissä asioissa.

8. Adoptiot

Adoption tarkoituksena on edistää lapsen parasta vahvistamalla lapsen ja vanhemman välinen suhde adoptionhakijan ja adoptoitavan välille. Adoption vahvistaa tuomioistuin. Adoptoida voivat yksinhakijat ja avioparit. Rekisteröidyssä parisuhteessa elävät voivat adoptoida perheen sisäisesti kumppaninsa lapsen.

Adoptiovanhemmat eivät voi saada äitiysrahaa. He saavat kuitenkin pidemmän vanhempainrahakauden. Omatoimisesti ulkomailta adoptoivat eivät saa adoptiotukea, äitiysavustusta tai vanhempainrahaa. Omatoimisesti adoptoivat voivat kuitenkin saada lapsilisää ja kotihoidon tukea.

Alaikäisen lapsen adoptio edellyttää adoptioeuvonnan saamista. Adoptioeuvontaa antavat kunnat sekä adoptio toimistot, jotka ovat saaneet luvan harjoittaa adoptioeuvontaa. Jos henkilö haluaa adoptoida lapsen ulkomailta, hänen tulee lisäksi kääntyä kansainvälistä adoptiopalvelua antavan palvelunantajan puoleen. Sekä kotimaiseen että kansainväliseen adoptioon tarvitaan adoptiolautakunnan lupa.

Vanhemmat saavat rahallista tukea kansainvälisten adoptioiden kustannuksiin. Tuki maksetaan korotettuna, jos perhe adoptoi samalla kertaa useita lapsia (käytännössä sisaruksia).

Kela huolehtii adoptiotuen myöntämisestä ja maksamisesta. Tuki kattaa osan niistä kustannuksista, joita aiheutuu asiakirjojen kääntämisestä, palvelunantajalle maksettavista palkkioista, matkakuluista ja hallintokuluista.

SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Puhelin 0295 16001 (Valtioneuvoston vaihde)
Postiosoite PL 33, 00023 Valtioneuvosto
www.stm.fi

Tämä esite löytyy sosiaali- ja terveysministeriön verkkosivuilta osoitteesta
www.stm.fi/julkaisut

Sähköpostitilauspalvelu
Tilauspalvelusta voi tilata sähköpostiin sosiaali- ja terveysministeriön uusimmat
- julkaisut
- tiedotteet ja verkkouutiset
- Yläkulma-artikkelit
- kuntainfot

Sähköpostitilauksen voi tehdä osoitteessa
www.stm.fi/tilauspalvelu

ISBN 978-952-00-3373-6 (nid.)

9 789520 033736